

Het ontstaan van religie

Ten aanzien van het ontstaan van religie wil ik in chronologische volgorde een aantal filosofische opvattingen de revue laten passeren, met nadruk op elementen uit het vrij recente debat tussen Luc Ferry en Marcel Gauchet, zoals dat in het boekje 'religie na de religie' is weergegeven.

Vooraf

Daaraan voorafgaand wil ik als uitgangspunt stellen dat een religie als de Christelijke zelf stelt dat de grondslag ervan de openbaring is van God via wet en profeten, maar met name door de nederdaling van Christus, Gods Zoon, op aarde en na diens hemelvaart door de uitzending van de Heilige Geest. In de Christelijke traditie is de waarheid in de openbaring gegeven. Het is deze religie, en de institutionalisering ervan, waarop de westerse filosofische reacties zich

grotendeels richten en die mede bepalend is geweest voor het ontstaan van de Verlichting als cultuurperiode. .

Daarnaast wil ik opmerken dat nog steeds heel veel mensen zichzelf religieuze ervaringen toeschrijven, die als een markeringspunt in hun leven (kunnen) fungeren. Trouw heeft enkele jaren geleden in een langlopende serie deze ervaringen gepubliceerd onder de titel 'geen religie zonder religieuze ervaringen'. In deze serie heeft Trouw vooral gefungeerd als doorgeefluik. Het criterium van religieuze ervaring lag dus bij de schrijver van een bijdrage en niet bij de redactie. Met andere woorden 'religieuze ervaring' werd niet vooraf gedefinieerd door de redactie.

Ook in de filosofie speelt de religieuze ervaring een rol. Bekende voorbeelden vinden we bij Plato, Augustinus, Pascal, Kierkegaard en recenter William James, Otto Duintjer. In samenhang daarmee is het begrip 'transcendentie' van belang.

In de recente filosofie is langzamerhand – sinds de 90-er jaren – weer meer ruimte gekomen voor 'het spreken over God', wat overigens nooit helemaal weg is geweest. Dat neemt niet weg dat een materialistisch/atheïstisch standpunt gebruikelijk is. Dat is nog steeds de hoofdstroom in de filosofie, maar wat minder massief. In samenhang met deze ontwikkeling wordt het debat tussen theïsten en atheïsten inmiddels als zinloos/achterhaald beschouwd. Daar zijn ook belangrijke filosofische argumenten voor.

Het ontstaan van religie

Ludwig Feuerbach, 1804 – 1872

was een filosoof die zichzelf tot doel had gesteld de mens weer terug op aarde te brengen. Hij is ook de grondlegger van het moderne gesecculariseerde denken. Op het gebied van godsdienstfilosofie kwam hij met twee opvattingen:

1. *God is een projectie van de mens*
2. *Er is een alomvattend beginsel. Hij stelt hierbij het streven naar geluk centraal.*

Feuerbach zag religie als slechts een bevrediging van een verlangen van de mens. Hij beschouwde religie als een compensatie voor beperktheid en eindigheid, en godsdienst is volgens Feuerbach niets meer dan een illusie. Hij pleit voor een beschaving níét gebaseerd op religie maar op natuurwetenschap.

Auguste Comte (1798 – 1857): de wet van de drie stadia:

De wet werd geformuleerd door Auguste Comte - De wet geeft uitdrukking aan het vooruitgangdenken en heeft betrekking op de evolutie van het menselijke denken. Dat verloopt volgens Comte in drie stadia:

1. Het theologische stadium, waarin de verklaring voor verschijnselen gezocht wordt in bovennatuurlijke krachten.
2. Het metafysische stadium, waarin bovennatuurlijke verklaringen vervangen worden door abstracte begrippen zodat Ziel en Rede als verklaringsgrond overblijven, zoals bij Hobbes en Freud.
3. Het positieve stadium, waarin verschijnselen verklaard worden door andere verschijnselen. Men gaat op zoek naar relaties tussen de verschijnselen, die men dan in wetten probeert te gieten. Comte ziet hierin een programmaverklaring voor de sociologie als wetenschap.

Deze wet biedt de basis voor een rangschikking van wetenschappen. De indeling berust dan op het beginsel van afnemende algemeenheid en toenemende ingewikkeldheid. De eenvoudigste en meest abstracte wetenschappen (de wiskunde is hier het voorbeeld bij uitstek) bereiken het eerst het positieve stadium, gevolgd door wetenschappen die in toenemende mate complex en concreet zijn. Comte beschouwt de sociologie om die reden als het sluitstuk van alle wetenschappen.

Adorno/Horkheimer

in *Dialectiek van de Verlichting* (1947): Aan de basis van religie staat 'de angstschreeuw' voor het onbekende als het niet-vertrouwde. Deze angstschreeuw wordt de naam voor dit niet-vertrouwde. Deze naam vestigt de transcendentie van dit onbekende tegenover het bekende en daarmee de huivering als iets heiligs.

De natuur verdubbelt nu als schijn en wezen (vb. de heilige eik, die boom is en meer-dan-boom) en deze verdubbeling scheidt de mogelijkheid om hierop een antwoord te formuleren. Dat gebeurt langs de lijn magie-mythe- rationaliteit. Alle drie de vormen zijn een poging om het onbekende weer op te heffen.

Daniël Dennett:

Religies behoren tot de krachtigste fenomenen op de planeet en we dienen ze beter te begrijpen indien we rechtvaardige politieke beslissingen willen nemen. Hoewel er risico's mee gemoeid zijn, moeten we ons voorbereiden om religieuze fenomenen wetenschappelijk te bestuderen, zodat we gaan begrijpen hoe en waarom religies tot zo'n toewijding aanzetten en bepalen hoe we met ze omgaan in de eenentwintigste eeuw.

Dennett beweert dat religies niet altijd hebben bestaan en dat er dus een tijd is geweest zonder 'gelovigen'. Hij verwijst dan naar de bekende stichtingsdata van de grote religies die in geen verhouding staan in levensduur tot andere culturele verschijnselen. Bijvoorbeeld taal. De vroegste bewijzen van religie gaan 25.000 jaar terug (Tsjechië). Het is overigens ook niet uitgesloten dat religie zich ontwikkelde in samenhang met taal! Hij beweert bovendien dat naast de 10 grote religies er duizenden andere religies zijn en dat dagelijks een nieuwe religie wordt gesticht met een gemiddelde levensduur van 10 jaar.

Dennett somt drie bestaansredenen op voor religie:

- troost in ons lijden en de angst voor de dood verlichten
- dingen te verklaren die we anders niet kunnen verklaren
- groepssamenwerking te bevorderen tegenover de beproeving van vijanden

Door terug te extrapoleren naar de menselijke prehistorie met behulp van biologisch denken, kunnen we veronderstellen hoe volksreligies zijn ontstaan zonder een bewust en weloverwogen ontwerp, net zoals talen te voorschijn zijn gekomen door onderling afhankelijke biologische en culturele evolutieprocessen. Aan de wortel van het menselijk geloof in goden ligt een uiterst gevoelig instinct: de neiging om actorschap toe te schrijven – overtuigingen, begeerten en andere mentale toestanden – aan alle gecompliceerde dingen die bewegen.

Toen de menselijke cultuur groeide en de mensen bedachtzamer werden, ondergingen volksreligies een transformatie in georganiseerde religies; de ongegronde beweegredenen van de vroegere ontwerpen werden aangevuld, en soms vervangen, door zorgvuldig geconstrueerde redenen toen religies getemd werden.

Debat Luc Ferry/ Marcel Gauchet in Religie na de religie (2004)

Ferry en Gauchet zijn Franse humanisten, die enerzijds uitgaan van 'de dood van God' (Nietzsche) en anderzijds geen genoegen willen nemen met een zuiver materialistisch standpunt.

Beide denkers hebben als uitgangspunt dat mensen een religieuze aanleg hebben. Gauchet geeft daaraan de naam: antropologische kern. Voor hem is dat *het gericht zijn van de menselijke vermogens op het onzichtbare*. Deze oriëntatie is gegeven in zijn oorspronkelijke en onherleidbare ervaring. Niet dus in de behoefte om te verklaren of te weten. Het is inherent aan het menselijk bewustzijn.

"De mens spreekt en hij ontmoet het onzichtbare in zijn woorden. Hij ervaart zichzelf, onherleidbaar, als onder het teken van het onzichtbare. Hij kan niet denken dat er niets anders is in hem is dan wat hij ziet, aanraakt en ruikt. Zijn verbeelding gaat werken en onmiddellijk richt zijn denken zich op hetgeen verder ligt dan wat voor hem toegankelijk is en hij maakt zich daar een voorstelling van. Wat meer is, hij betreft de voorstelling op zichzelf en ontdekt dat hij daardoor over zichzelf kan beschikken, rekening houdend met iets anders dan zichzelf."

Ferry noemt de religieuze aanleg van de mens een 'metafysische kern'.

Deze metafysische kern betekent voor hem dat de mens zich bewust is van overstijgende – transcendente - waarden als rechtvaardigheid, schoonheid e.a. Deze waarden worden ontdekt in het bewustzijn. Ferry duidt dit religieus.